

виокремлено: порушення фізичного і психічного розвитку дитини, різні соматичні захворювання, особистісні та емоційні порушення, соціальні наслідки.

4. Нами розроблено технологію соціальної роботи з дітьми, які постраждали від насильства в сім'ї. Головним принципом її побудови є: знайомство, діагностика, пошук та вибір методів та прийомів щодо вирішення проблеми, аналіз, оцінка та супровід сім'ї. Також нами запропоновано: 1) тренінг для батьків, який спрямований на формування навичок позитивного спілкування з дитиною; 2) тренінг для дітей, який передбачає виявлення особливостей сімейних взаємин; зниження рівня тривожності, подолання страхів; допомогу усвідомити свої негативні та позитивні емоції; підвищення самооцінки, впевненості у собі; навички учасників говорити про насильство.

5. Експериментально виявлено насильство в сім'ях учнів ЗОШ №1 м. Тернополя. Результати показали, що найбільш поширеним є фізичне та психологічне насильство, з особливою тривогою діти відносяться до повного знехтування ними батьками. Проведено анкетування на предмет ставлення батьків до виховного процесу, яке засвідчило, що більша частина опитуваних не читають соціально психологічної літератури присвяченої проблемам виховання та розвитку дитини.

1. Бондаровська В. Подолання наслідків насильства у сім'ї / В. Бондаровська // Психолог. – 2010. – № 21-22. – С. 4-11.

2. Виявлення, попередження і розгляд випадків насильства та жорстокого поводження з дітьми. – К. : Видавничий дім "КАЛИТА", 2007. – 36 с.

3. Гончарова Т.В. Насильство дітей у сім'ї: умови, причини й фактори виникнення / Т.В. Гончарова // Соціальна педагогіка: теорія та практика. – 2010. – № 4. – С. 41-52.

СОЦІАЛЬНІ АСПЕКТИ РОЗВИТКУ І ФОРМОВИЯВІВ ОСОБИСТОСТІ

БІГУЛЯК О.

Copyright © 2013

Актуальність теми. Немовля, котре щойно народилося, як відомо, є *індивідом*, тобто у біологічній організації життєвих процесів належить до *homo sapiens* – людини розумної. Від цього моменту воно тотально задіяне у часопростір людського когнітивного повсякдення, а відтак долучене до наймасштабнішого процесу своєї причетності до окультуреного життя – до **соціалізації**. Її суть полягає у майже безперервному входженні юної особи у людський світ із його принципами і правилами поведінки, системами уявлень і настановлень, що й уможливають її ефективне функціонування як члена конкретного суспільства. Так, спочатку з індивіда, реалізуючи задатки й розвиваючи здібності, постає дитина як *суб'єкт* життєактивності, тобто як носій різних форм і способів психічної активності – емоційної, психофізичної, споглядальної, пошукової, спонукальної, пізнавальної та ін. Причому з кожним роком життя, а отже із кожним десятиліттям, *суб'єктна сфера* людини розвивається, збагачується, розширюється, вдосконалюється. А це означає, що у зрілому віці людина (звісно за умов її нормального психосоціального розвитку) є повноцінним суб'єктом власного життєдіяння, має соціально зорієнтований і смислово насичений формат свідомості, вмотивована справою життя, несе відповідальність за рідних і за саму себе.

Проте найважливіше, щоб у зрілому віці кожна людина, крім зреалізування свого суб'єктивного потенціалу, стала ще й *повноцінною особистістю* зі своїм індивідуально неповторним внутрішнім світом. **Особистість** – це системна соціальна якість, якої набуває індивід як суб'єкт життєактивності у повсякденній поведінці, предметній діяльності, спілкуванні і вчинках, що характеризує рівень і повноту привласнення та формовияву в нього суспільних відносин і культурних норм. Загалом відомий російський психолог О.М. Леонт'єв (1903–1979) зауважував, що особистість народжується двічі: вперше – у три роки, коли виникає *свідомість* (дитина каже: "Я сам" чи "Я сама"), а вдруге – у чотирнадцять років, коли організується її *самосвідомість* (підліток каже: "Я знаю, що роблю і чому саме я це роблю").

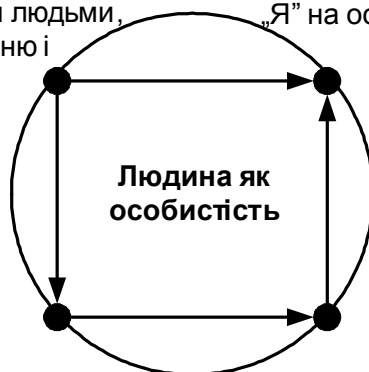
Отже, особистість формується тільки з виникненням свідомості і самосвідомості, головню завдяки осмисленому спілкуванню та іншим формам взаємодії із найближчим соціумом (фізичній і розумовій праці, проектуванню, конструюванню, керівництву чи управлінню тощо) й у такий спосіб поступово освоює соціокультурний досвід людства і приєднується до етнонаціональних надбань і цінностей, які впливають на її потреби, інтереси, переконання, світогляд. Звідси очевидно, що особистість – це категорія суспільно-історична.

Зважаючи на зазначене, важливою науковою і водночас практичною проблемою є дослідження *соціальної сукупності особистості* в зосередженні мисленнєвої уваги на її основних формовиявах, що й зумовило вибір зазначеної теми.

Мета дослідження: в контексті аналітичного огляду соціально-психологічних теорій особистості здійснити рефлексивне обґрунтування основних інтегральних формовиявів особистості як складових її соціального характеру.

1 – соціалізація: безперервний (від народження до смерті) процес освоєння індивідом як суб'єктом життєздійснення норм соціальних взаємовідносин у суспільстві завдяки окультуреній поведінці, спільній діяльності, спілкуванню з іншими людьми, навчанню та вихованню і власним учинкам

4 – самість: архетип як центр сумативної цілісності свідомого і несвідомого психічного буття (К.Г. Юнг), або архетипний образ людського потенціалу і єдності особистості як цілого, як її згармонізований підсумок; водночас це також самобуття, котре здатне виголосити „Я” на особистісному й безособистісному планах буття (М. Гайдеггер)

2 – соціальний досвід: знаннєвий потенціал і вчинковий ресурс особистості, що актуалізуються за певних суспільних умов і ситуацій повсякдення, відображають цілісність та універсальність людської життєдіяльності певної культурно-історичної епохи у єдності знань, переконань, норм, цінностей, навичків, почуттів, волі

3 – соціальна ідентичність: результат процесу соціальної ідентифікації як ототожнення з боку особистості себе із групою, котра психологічно приваблює і приносить задоволення; вона відображає встановлені в середині групи стійкі деперсоналізовані стосунки, за яких індивідуальні властивості психологічно є менш важливими, ніж групові

Рис.

Соціальна сутність особистості суспільно продуктивного віку

Мета конкретизована в таких завданнях дослідження:

- проаналізувати теоретичні підходи до проблематики особистості як суб'єкта соціального повсякдення;
- охарактеризувати соціалізацію, соціальний досвід, соціальну ідентичність і самість як основні форми вияву особистості;
- вивчити Я-концепцію як структурну складову самості особистості, а також обґрунтувати методичні підходи її психосоціального дослідження.

Об'єктом дослідження є особистість у зосередженні на її головній ознаці – соціальній сутності, а його **предметом** – основні інтегральні формовияви особистості (соціалізація, досвід, ідентичність, самість) у її цілісному соціально-психологічному портреті.

Головна концептуальна ідея дослідження полягає в тому, що соціальна сутність особистості суспільно продуктивного віку (18–65 років) може бути не тільки визначена, а й цілеспрямовано (проектно, програмно, сценарно, ковітально) розвинута шляхом детального вивчення її основних інтегральних за змістовленням і динамічних за темпоральним перебігом, формовиявів, а саме процесу соціалізації, соціального досвіду, соціальної ідентичності і самості (*рис.*). Відповідно до вимог принципу кватерності (К.Г. Юнг, А.В. Фурман) три перших форми вияву є рядоположними у плані іманентної соціопсихологічної дії-присутності, тоді як четверта – самість – постає метасинтетичним підсумком того, що являє собою особистість як довершена богоподібна людська цілісність.

Методи дослідження: *теоретичні* – теоретичного вивчення, критичного аналізування, ідеалізації, категоризації, систематизації наукових знань; *емпіричні* – опитування, анкетування, лабораторний експеримент, соціально-психологічне спостереження, кількісна обробка результатів.

У процесі дослідження зроблена такі **висновки:**

1. Категорію особистості слід вважати найголовнішою для соціогуманітаристики. Особистість є вершиною процесу психогенезу, що складається з двох взаємопов'язаних процесів – соціогенезу та індивідогенезу – і тому

є найуніверсальнішим, найскладнішим утворенням у світі. Завдяки здатності акумулювати і розвивати в кожній особистості специфічний потенціал соціуму, інтегрувати й актуалізувати його у певних суспільно організованих інституціях, спираючись на використання розвинутих ідеальних і матеріальних засобів, знарядь, технічних систем, людина і цивілізація в цілому набувають безпрецедентних, безмежних у просторі і часі творчих і водночас руйнівних можливостей (за В.В. Рибалкою).

2. Відтак маємо певним чином організований (самоорганізований) процес розвитку (саморозвитку) соціуму через розвиток особистості, її соціальності та індивідуальності, – пише В.В. Рибалка, – а також процес розвитку особистості через суспільство – шляхом набуття особами якостей особистості, яка засвоює і розвиває в собі власний, соціальний, культурний потенціал людства. З часом особистість повертає цей потенціал суспільству, але у переробленому, удосконаленому, оновленому, підсиленому вигляді, з набутими при цьому новими можливостями [7].

3. Крім того, соціалізація – вагомий чинник становлення особистості. За її допомогою остання оволодіває і відтворює соціально-культурний досвід, який виникає в спілкуванні та діяльності. Соціалізація виникає як в стихійних впливах на особистість, так і за умов її цілеспрямованого формування, де задіюється процес наслідування. Т. Котарбінський, Г. Тард переконані, що за допомогою копіювання відбуваються прогресивні соціалізуючі зміни в становленні особистості, які спричиняють її психосоціальний прогрес (з'являється вищий рівень свідомості, гуманні вчинки).

4. Ідентифікація як уподібнення чи ототожнення свого Я із прийнятною (значущою) особою, групою (великою чи малою) або ідеалом належить до тих феноменів, які сприяють становленню не тільки суб'єктних, а й особистісних структур в людині. За допомогою неї особистість ототожнюється також із соціальною роллю, котру виконує в суспільстві; переймає норми, погляди, систему настановлень; також виконує роль механізму регуляції взаємобміну між особистостями соціально-культурним досвідом, що може виявлятися у їхній поведінковій діяльності та вчинковій активності.

5. Добування та нормування досвіду особистістю здійснюється шляхом задіяння комунікативного, інтерактивного й перцептивного процесів, котрі актуалізують кодувальні, декодувальні, емпатійні, рефлексивні механізми взаємодії. Вони, за допомогою культурних кодів (універсалії культури – ідеї, знання, норми, цінності тощо), передають від покоління до покоління суспільні програми розвитку нації, суспільства, групи, людини, у т.ч. й особистості.

6. Відтак особистість – це певний представник соціуму (або відповідної малої чи великої групи (колективу)), котрий зайнятий у суспільно-культурній діяльності і характеризується індивідуальними інваріантними особливостями та співставляється із діяльними чи вчинковими аспектами взаємодії. Людина як особистість стається у суспільстві, а саме у циклі мотиваційно-діяльних актів та взаємовпливів, де оволодіває інформацією, знаннями, нормами взаємодії та перцептивним спілкуванням. Структурний комплекс особистості чотири-аспектно взаємозалежний, оскільки містить, з одного боку, потреби, настановлення, з іншого – задатки, здібності, з третього – характер і, з четвертого – відношення до соціуму.

1. Ананьев Б.Г. Избранные психологические труды: В 2-х т. Т. 1. – М.: Педагогика, 1980. – 230 с.

2. Андреева Г.М., Богомолова Н.Н., Петровская Л.А. Зарубежная социальная психология XX столетия: Теоретические подходы. – М., 2001. – 174 с.

3. Андреева Г.М., Богомолова Н.Н., Петровская Л.А. Современная социальная психология на Западе. – М.: Изд-во МГУ, 1977. – 336 с.

4. Аронсон Э. Общественное животное. Введение в социальную психологию. – М.: Аспект-Пресс, 1999. – 224 с.

5. Гоффман Э. Представление себя другим / Современная зарубежная социальная психология. Тексты. – М.: Изд-во Моск. ун-та, 1984. – С. 188-196.

6. Зимбардо Ф., Ляйппе М. Социальное влияние. – СПб.: Издательство “Питер”, 2000. – 448 с.

7. Рибалка В.В. Методологічні питання наукової психології (Досвід особистісно центрованої систематизації категоріально-поняттєвого апарату): Навчально-методичний посібник. – К.: Ніка-Центр. – 2003. – 204 с.

8. Фрейд З. Психология масс и анализ человеческого Я. – М.: Прайс-Т, 2011. – 88 с.

9. Фурман А.В., Гуменюк О.Є. Психология Я-концепції / Анатолий Васильевич Фурман, Оксана Євстахіївна Гуменюк [Навчальний посібник]. – Львів: Новий світ-2000, 2006. – 360 с.

10. Хьелл Л., Зиглер Д. Теории личности (Основные положения, исследования и применение). – СПб.: Питер Пресс, 1997 – 607 с.

11. Эриксон М.Г., Росси Э.Л. Человек из Февраля: Гипнотерапия и развитие самосознания личности. / Пер. с англ. Е.Л. Дуглач. – М.: Независимая фирма “Класс”, 1995. – 155 с.

12. Янчук В.А. Введение в современную социальную психологию. Учебное пособие для вузов. – Мн.: АСАР, 2005. – 800 с.

13. Янчук В.А. Методология, теория и метод в современной социальной психологии и персонологии: интегративно-эклетический подход. – Мн.: Бест-принт, 2000. – 416 с.

14. Янчук В.А. Психология постмодерна / Время как фактор изменений личности. Сборник науч. трудов / Под ред. А.В. Брушлинского и В.А. Поликарпова. – Мн.: ЕГУ, 2003. – С. 175-201.